

ВАЊА РАКИЋ

ЛАЈТМОТИВИ ЈАБУКЕ И КРУШКЕ У ВРЕМЕНУ СМРТИ I–IV ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

САЖЕТАК: У овом раду акценат је на лајтмотивским аспектима романа *Време смрти I–IV* Добрице Ћосића, са посебним фокусом на мотивима јабуке и крушке. Покушаћемо да анализирамо дате лајтмотиве и одредимо њихову функцију и значај. Такође, мотиве јабуке и крушке покушаћемо да на симболичком плану повежемо са протагонистима. Идеја за настанак овог рада проистекла је из жеље да се *Време смрти* као целина интерпретира у новом светлу. Иако је радња романа смештена у време важног историјског тренутка, неопходно је романе посматрати и изван тог оквира, али и са њим у релацији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: лајтмотив, симбол, јабука, крушка, живот, смрт

Тетралогича *Време смрти* броји преко 60 биљних врста. Избор биљака у романима показује пишчево познавање симболике која се развијала кроз традиционалну културу Словена. Ми ћемо овом приликом покушати да растумачимо симболику и укажемо на оне биљне врсте које су доминантне у романима и које су највише обременене значењем. Важно је поменути и то да је писац неретко везивао одређене биљне врсте за саме протагонисте, преносећи симболичко значење са биљке на лик и тиме их заувек везао једне за друге. Такође, биљке је користио и у сврху наговештаја будућих догађаја, па тако пажљиви читаоци унапред могу да наслуте догађаје који следе, били они позитивни или негативни.

Описи пејзажа граде поетску ауру око активних збивања која конституишу фабулу дела, али и сама природа је у тим збивањима

активна. Стога описи природе не еманирају само поетску ауру него битно утичу на конституисање смисла и на формирање значења романа.¹

Када се роман сагледа у целини и кроз све томе прате лајт-мотиви, стиче се осећај да у њима не постоје случајности, сваки и најмањи детаљ се ту налази с разлогом и има шире значење од оног које се чини очигледним. Пошто се тетралогичка *Време смрти* није тумачила у овом кључу, упориште за своје тврдње ћемо потражити у приручницима и радовима из домена фолклористике и традиционалне културе.

Јабука

Јабука у тетралогичкој *Време смрти* заузима важно место и носилац је различитих значења. Њена функција и значај ће се мењати у зависности од ситуације у којој се помиње и у зависности од лика уз који се јавља.

У српској култури симболичка представа о јабуци углавном припада семантичком пољу емоција – љубави, али и мржње и раздора. [...] Она је доказ љубави и пријатељства а носи се и у понуде болесноме.²

Ослањајући се на ову тезу, започећемо аналитичке опсервације о јабуци. На првом месту је свакако њена позитивна рецепција. Када се јабука јавља уз лик Адама Катића, у већини случајева има позитивну конотацију. Уз њега јабука значи живот, здравље, плодност.

Извукао се из собе, опет сео на доклат и загледао се у *јабучар*,³ одакле се ноћу враћа Адам.⁴

Поменути цитат се односи на Аћима Катића, Адамовог деду, који очекује унука да се врати из својих уобичајених вечерњих авантура, не би ли са њим поделио последњу ноћ пре поласка на

¹ Милан Радуловић, *Роман Добрице Ћосића*, Институт за књижевност и уметност – Православни богословски факултет, Београд – Фоча 2007, 173.

² Гордана Штасни, „Лексички спојеви с компонентом јабука”, *Гора Калинова: биљни свет у традиционалној култури Словена*, ур. Зоја Карановић, Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” – Lietuvių kalbos instituto, Београд – Vilnius 2019, 285.

³ Свако подвлачење унутар цитата припада аутору рада.

⁴ Добрица Ћосић, *Време смрти I*, „Отокар Кершовани”, Ријека 1977, 52.

фронт. Адамов повратак кроз јабучар је позитивно одређен, наговештава да ће Адам преживети рат и вратити се кући жив и здрав. Поред тога, наговештава његову плодност, јер се кроз јабучар враћа након љубавних састанака.

Ј. се врло често даје као дар, или као понуда, или као доказ љубави и пријатељства.⁵

Давање јабуке као дара присутно је у више наврата, али је неопходно нагласити да није увек добар предзнак.

Улази девојчица с јабукама у рукама, ставља му их у џепове, седа му у крило и гребуцка еполете.⁶

У наведеном примеру, генералу Мишићу најмлађа ћерка Анђа ставља јабуке у џепове. Јабука је одраз љубави девојчице према оцу, али и слутње да му се нешто лоше може десити. Начин на који му даје јабуке је веома важан за тумачење. Она му их не даје у руке као што је очекивано, него му их ставља у џепове, као да су јабуке амајлије без којих он не сме напустити кућу и кренути на фронт.

Вук Стефановић Караџић је у свом *Рјечнику* забележио народну изреку: „Твоја јабука неће погинути.”⁷ Тумачећи лајтмотив у том кључу, можемо разумети Анђину потребу да јабуке спакује оцу у џепове, јер она жели да се он врати кући, а јабуке представљају амајлију која ће га чувати. Јабуке од овог момента постају на симболичком плану везане за генерала Мишића, о чему ћемо говорити у наставку рада. Засада ћемо се задржати на јабуци као амајлији.

Живели ђаци! Срећан пут, јунаци!

Шта хоће та светина од њих? Побиеће их *јабукама* и колачима. Избиће им очи цвећем.⁸

Овај пример се може схватити двојако, наиме, с једне стране као жеља да се сви врате из рата живи, па у том случају јабуку можемо тумачити као и у претходном примеру. С друге стране, као што смо већ рекли, јабука нема увек позитивну конотацију, него може бити и наговештај несреће.

⁵ Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, приредио и допунио Војислав Ђурић, Српска књижевна задруга – Београдски издавачко-графички завод – Просвета – Партедон М. А. М., Београд 1994, 92.

⁶ Д. Ћосић, *Време смрти* 1, 270.

⁷ Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник или азбучни роман*, прир. Миро Вуксановић, Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2012, 181.

⁸ Д. Ћосић, *Време смрти* 1, 264.

Негативна симболичка димензија јабуке везује се за свађу, сукобе, мегдане и бојна поља.⁹

Дакле, дарују војнике јабукама јер одлазе на бојно поље, са ког се многи од њих неће вратити живи. Негде се верује и да је јабука мртвачка жртва, а ако тумачимо у том контексту, дају их *живим мртвацима* јер знају да је њихова судбина да погину за отаџбину.

Сељанке прилазе најближим поднаредницима и ћутке им гурају јабуке у џепове.¹⁰

Мотив поклањања јабука се више пута помиње и скоро сваки пут представља лош предосећај. Пред онима којима се јабуке поклањају обично стоји дуг и тежак пут који се најчешће завршава губитком живота.

Пролазе кроз дворед жена – мештанки које држе корпе црвених јабука и плехове печених, жутих бундева, нудећи одлазнике и закукавајући за њима.¹¹

Иако се јабука у књижевности најчешће користи у својој позитивној симболици, овде то у већини примера није случај. Као што смо имали прилику да видимо из претходних примера, она је неретко слутња несреће, а уместо живота и здравља симболише смрт. Тако ће се и Мишићев послани Драгутин обесити управо о ово дрво.

Црни се јабука у башти, црни се човек обешен за њену грану.¹²

Као што смо већ поменули, Ћосић је неретко за одређене биљне врсте везивао протагонисте и преносио симболичко значење с једних на друге, па је тако генерал Мишић нераскидиво повезан са јабуком. Ова воћка ће поред генерала Мишића мењати своју симболику, облик, функцију. За генерала Мишића јабука није само обично воће, она је за њега слобода, спознаја, веза са детињством, завичајем, мајком.

На свету човек има само један „мој јабучар“; једно место где може да падне на „моју земљу“. Прво дрво на које се успео, поличио

⁹ Г. Штасни, „Лексички спојеви с компонентом јабука“, 286.

¹⁰ Д. Ћосић, *Време смрти I*, 302.

¹¹ Добраца Ћосић, *Време смрти IV*, „Отокар Кершовани“, Ријека 1978, 511.

¹² Исто, 504.

себи на птицу, најчудеснију животињу под небом. Јабука је прво дрво са којег је другове и браћу, и стоку и стрине погледао и дуго гледао одозго.¹³

Када се год осећа несигурно, усамљено, Мишић посеже за сећањима из своје прошлости, а она су неретко повезана управо са јабукама и њиховим мирисом.

Сагиње се и жудно мирише јабуке. Удише их. Жели ту да легне, као некада, не само док је био дете него и кад је постао поручник, капетан, све до мајорског чина, долазећи увек на одсуство у дане бербе јабука.¹⁴

За њега су јабуке одраз љубави и он их као такве даје својим најближим људима.

Онда ће Лујзи пратити јабуке и Анђи бакине орахе.¹⁵

Јабуке даје и Ивану Катићу, сину његовог великог пријатеља Вукашина, јер у том моменту он нема ништа боље да му понуди, а ситуација на фронту није добра и види колико је Иван неспреман за рат. Пита се како ће са тим наочарима да се бори по магли. Воће које му даје можемо да тумачимо као поклон из љубави, јер се чини да жели да пренесе њихову позитивну симболику на овог изгубљеног младића.

Јели смо нешто. Нисам гладан – слага и неодлучно загризе јабуку; не једе му се јабука пред командантом армије. Другу јабуку спусти у џеп шињела, за Богдана.¹⁶

Пажљиви читаоци ће моћи преко симболике јабуке да наслу-те могућа дешавања у романима, као и свако Мишићево делање. Пре сваке битне ратне одлуке Мишић ће пећи јабуке, а само пар пута ће исте те јабуке и појести, па ће тако као наговештај добрих вести јабука бити румена.

Остаје сам и узима јабуку из торбе. Глади је руком. Њена румен светлуца на светлости из фуруне. Не може да је загризе. Загледа се у њу. Пао Баћинац, понавља у себи. Враћа се до стола, седа и

¹³ Добрица Ћосић, *Време смрти II*, „Отокар Кершовани”, Ријека 1977, 46.

¹⁴ Исто, 47.

¹⁵ Исто, 48.

¹⁶ Исто, 94.

спушта руку на телефонску слушалицу: чека извештај да је повраћен Баћинац.¹⁷

Ћосић ће изнијансирано, преко приказа јабука, заправо представљати Мишићево емотивно стање услед доношења судбоносних одлука. С једне стране, оне ће много пута сагорети на фуруни, заборављене и препуштене ватри, а то је заправо приказ Мишића који *сагорева* под тежином одлука које мора донети.

Јабукe на фуруни сагореле су док се препирао и колебао око времена почетка напада: није могао, није смео да истраје у својој првобитној одлуци да Армију крене у напад у три часа по поноћи.¹⁸

С друге стране, јабукe ће бити румене када је Мишић сигуран да је донео исправне одлуке и да ће оне поправити ситуацију Србије на фронту.

Уплаши се радости и затвори прозор. Наложити пећ, разбукта се ватра, седе уз њу, расече крупну црвену јабуку и загледа се у тамно-сјајне семенке: огромна стабла у цвету, на сунцу и ветру, на повијена под родом. Не поједе јабуку.¹⁹

Неопходно је поменути и то да је писац уткао и библијску причу о јабуци у текст и тиме заокружио симболичку равну јабуке обухватајући већину њених фигуралних значења. О прародитељском греху ће више пута бити речи у тетралогiji, а та прича ће у више наврата послужити као тема разговора између протагониста на фронту и биће тумачена на различите начине.

И сад треба неко да нас жали што се мучимо и ратујемо. Еј, бре, схваташ ли ти: ми смо вечни рај проћердали због једне пишљиве јабуке. Која би вашка и мушица урадила то на овој земљи сем човека?²⁰

Овом приликом покушали смо да наведемо кључне моменте који се везују за јабуку а који су важни за тумачење ових књижевних дела. Желели смо да покажемо како и један мали детаљ, који на први поглед делује као неважан, заправо носи велики спектар значења и доприноси естетизацији и сложености дела.

¹⁷ Исто, 77.

¹⁸ Исто, 321.

¹⁹ Д. Ћосић, *Време смрти IV*, 501.

²⁰ Добрица Ћосић, *Време смрти II*, „Отокар Кершовани”, Ријека 1977, 231.

Крушка

Крушка је, као и јабука, носилац широког спектра значења у Ћосићевом књижевном опусу. У наставку рада покушаћемо да наведемо кључна места за тумачење овог лајтмотива. Символика крушке ће се кроз дело мењати, имаће и позитивну и негативну рецепцију.

У супротности са јабуком, к. се сматра за зло дрво, за дрво злих демона.²¹

Верује се да је она место демонских састанака, а нарочито састанака вештица. Да је Ћосићу било познато веровање да је крушка зла и да је предсказање нечега лошег можемо да закључимо на основу великог броја примера.

Прво јављање крушке у роману писац је везао за Пашића и приказао је у оквирима устаљеног значења. Уз њу је везао и неповољне временске прилике, чиме је продубио овај демонски моменат.

Памти јасно да су седели у спарном мраку и јели крушку, коју је он сецкао на кришке и нудио му додирујући га кришком по руци.²²

Овај демонски моменат ће одредити Вукашинову судбину, јер је крушком запечаћен договор само наговештај краха који му се спрема. Ћосић је и овом приликом везао лик са биљком и пренео симболику с једног на друго. Пашић добија вештичје особине и бива одговоран за раскол породице који је последица његовог ритуала с крушком.

Тад кад је појео Пашићеву крушку, из његове руке појео ту крушку, била је слатка, лепљива, мирисала на мед, тад му се опет свио животни пут, под правим углом се преломио, а не на оној скупштини Радикалне странке, кад је одржао говор „Против стараца и назадњака”, после чега се догодио онај, у свим новинама препричаван приказ Аћимовог напуштања скупштине.²³

Придајући крушци позитивне особине, као да је желео да нагласи да није био могућ другачији исход; пошто је био опијен укусом и мирисом, његова судбина је била запечаћена. Караџић је

²¹ В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, 124.

²² Д. Ћосић, *Време смрти I*, 81.

²³ Исто, 82.

забележио народну изреку „Медена уста гвоздена врата отварају”,²⁴ а њена симболика у потпуности одговара поменутом тренутку.

Пашић великим идејама распирује ум младог Вукашина и окреће га против оца и свега у шта је до тог тренутка веровао, а судбоносни договор ће бити запечаћен слатком крушком.

Крушка ће много пута бити предсказање лоших вести, раскида и смрти:

Волели смо се једне јесени и целе зиме. А кад су процветале крушке, она ме изневерила.

А што баш кад су процветале крушке?

Тад сам је први пут видео да шета са њим. Запамтио сам за свагда како су пролазили поред расцветале крушке.²⁵

Крушка ће и у Богдановом случају бити предзнак краха љубави са Наталијом.

Залази сунце – бира за Наталију неколико најлепших листова оскоруше и ставља их у коверат њеног писма.²⁶

Стављајући лист крушке у њено писмо, као да наговештава да следеће његово писмо неће садржати повољне вести. Следећим писмом он ће раскинути с њом јер се није појавила на договореном састанку, а листове крушке које је пажљиво бирао за њу она никада неће добити.

Пад зреле крушке пре Богдановог поласка у добровољце такође се може негативно окарактерисати. Богдан је од момента ступања у добровољце проживео велике недаће, више пута је био затворен због својих ставова и уверења, чак бива и рањен и тешко болестан од тифуса.

Пред њим је тупо, и снажно као граната, одјекнуо пад нечега. Уздрхтао је, збунио се. „Зрела крушка”, рекла је мати Петрана и сагла се да узме крушку. А он је нагло закорачио да јој не види очи и не узме ту крушку.²⁷

Као да је осећао да је крушка предсказање свега лошег што га чека, није желео да је понесе са собом у рат. Али ту исту крушку, у тренутку када мисли да неће преживети, тражи од мајке да му донесе.

²⁴ В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник или азбучни роман*, 251.

²⁵ Д. Ћосић, *Време смрти II*, 197.

²⁶ Исто, 241.

²⁷ Исто, 75.

Мама, донеси ми крушку.

Она се, очију сувих, угашених, зањиха над њим као да нариче, али стиснутих усана.²⁸

Мајка вероватно зна да се крушка носи на дар умрлим душама и због тога овако реагује на његову жељу да му донесе ово воће, јер она му ту жељу неће испунити и Богдан ће преживети грозницу.

Тосић пажљиво нијансира и плете мрежу значења око својих протагониста. Тако ће и Наталији крушка бити предзнак краја љубави.

Не чује шта јој мати саветује, јер у отвореној капији, старац гологлав и зарастао у браду, Сретен, зна га по најбољим крушкама у Прерову и по погибији, сина, првој погибији Преровца у рату са Швабама, завапио:

„Порађа ми се снаја, Учитељу. Покојног ми Милутина. Све жене које нешто знају око ње су, али се, јадница, од заранка мучи. Као да је бог забо дренов крст у мој кров. Дошао сам по Наталију.”²⁹

Наталија није случајно помислила на крушку у овом тренутку, па ће она одредити и њену судбину. Она због овог догађаја неће стићи на воз, и због тога ће остати без Богдана кога толико воли. С друге стране, крушка је предсказање да тај порођај неће добро проћи, најављује смрт, јер упркос свим напорима дете неће преживети.

*Као прво медијатор између овог и оног свећа, крушка се садила на гробљу.*³⁰

Дивља крушка ће постати медијатор између овог и оног света. Испод ње ће војници сахранити бебу.

Сви, сем Боре, чупају бајонете, прилазе дивљој крушци на пропланку, скидају капе. Клекоше: најпре разгрнуше опало крушкино лишће, па стадоше да копају раку. Бајонетима и рукама. Без речи. Жена стоји уз врзину са својим наручјем и девојчицом: обе зуре у њих што, клечећи, рију ножевима под дивљом крушком.³¹

²⁸ Исто, 105.

²⁹ Исто, 277.

³⁰ Данијела Поповић, „Крушка у српској традиционалној култури и усменој прози”, *Биље у традиционалној култури Срба: ириручник фолклорне бошанике*, ур. Зоја Карановић, Јасмина Јокић, Филозофски факултет, Нови Сад 2013, 31.

³¹ Д. Тосић, *Време смрти II*, 120.

Међутим, крушка нема увек негативну конотацију код Ћосића, она је такође носилац лепих осећања. Као што је јабуку везао за генерала Мишића, тако је везао крушку за Ивана Катића, али је одабрао посебну врсту крушке – оскорушу.

Имајући у виду да је оскоруша витко и жилаво дрво које опстаје и у јако неповољним условима, не чуди зашто ју је писац уско повезао са ликом Ивана Катића. Иван иако има велику физичку ману, као што је диоптрија -7, успева да одоли свим препрекама на фронту. Показује да је жилав и да може да поднесе много тога, иако се по његовом физичком изгледу не би рекло да је тако.

За Ивана је оскоруша много више од обичног дрвета, а од првог момента када ју је угледао постала је посебна за њега.

Данило Историја му у једном „забилажењу непријатеља”, кроз шуму први пут показао то дрво – оскорушу; крушку зна из њиховог винограда на Топчидерском брду. Никад није видео толико и таквих боја, толико светлости, такву јесењу лепоту дрвећа!³²

Опијен је њеном лепотом и крошњом која је пуна светлости, те она за њега постаје идеал и он схвата да живот има смисла јер у њему постоји нешто толико лепо као што је оскоруша. Иван ће од тог момента користити сваку прилику да је гледа и да се диви њеној лепоти. Испод овог дрвета желеће и да доживи своје прво сексуално искуство, да *ћосићане мушкарац* пре одласка на фронт.

Ону са шеширом, лепа је, ако је стара, одвешћу је под оскорушу, на љубичасто, рујно, црвено, жуто лишће што мирише на светлост и земљу, ту постати мушкарац, први пут.³³

Док ће Иван бити одушевљен шареним листовима оскоруше који у њему буде најлепше осећаје, Данила Историју ће прогањати шаренило крушкихних листова којима је прекрио лице мртве бебе.

Бол с којим је по мокрој трави купио оно шарено-лепо, весело лишће, да њиме лагано прекрије лице малог мртваца, улио му се у груди и вене, спекао грло, никад из њега не може отећи.³⁴

Писац је у дело пажљиво уткао читав спектар значења, а на основу оваквих примера видимо колико је заправо промишљао о

³² Д. Ћосић, *Време смрти I*, 235.

³³ Исто, 242.

³⁴ Д. Ћосић, *Време смрти II*, 130.

сваком детаљу док је писао. Сходно томе, можемо да наслутимо и колико је темељан био његов истраживачки рад приликом писања. Кроз овај чланак покушали смо да се осврнемо на кључне моменте у којима се појављују лајтмотиви јабуке и крушке и анализирамо их. Циљ овакве анализе је био да се тетралогја прикаже у потпуно новом светлу и да се сагледа из нове перспективе. Покушали смо да сагледамо лајтмотиве јабуке и крушке кроз њихову позитивну и негативну семантизацију. Сходно томе, дошли смо до занимљивих закључака који су отворили нове димензије за тумачење дела.

Кроз четири тома романа *Време смрти* јабука ће симболисати љубав, пријатељство, здравље, живот, плодност, с једне стране, али и мржњу, смрт, несрећу, с друге. Ћосић неће изоставити ни причу о прародитељском греху, чиме ће до краја исцрпети све симболичке опсервације овог лајтмотива. Ни лајтмотив крушке у том смислу неће остати занемарен. Крушка ће тако симболисати оно демонско у човеку, смрт, лоше вести, биће медијатор између овог и оног света, али ће симболисати и отпорност, пркос и жељу за животом. Такође, Ћосић ће симболичку раван са јабуке и крушке пренети на своје протагонисте и тиме подићи карактеризацију ликова на потпуно нови ниво. Осим што је успео да напише роман-епопеју о страдању српског народа, он је успео да у њега утка и све оно што чини српски народ, његову традицију, веровања, обреде и обичаје.

Мср Вања М. Ракић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
vanjaraikiic7@gmail.com